

Marta A. Urbańska [ORCID: 0000-0003-1306-1729]

dr inż. arch., prof. PK, Politechnika Krakowska

ARCHITEKTURA – SZTUKA PRZESTRZENI PUBLICZNYCH W POLSCE W CZERAZAJ I DZIS

Streszczenie

Architektura i sztuka to temat wręcz archetypiczny: architektura jako sztuka stosowana jest zapewne najstarszą i najtrwalszą ze sztuk. Zgodnie z klasyczną sekwencją *civis, civitas, civilitas*, architektura jest wyrazem cywilizacji tworzonej w miastach, których esencją stanowi życie publiczne wymagające przestrzennych ram. Ponieważ dyskusja o historii i znaczeniu sztuki kształtowania przestrzeni publicznej przekracza zakres tego artykułu, autorka postanowiła potraktować temat jako punkt wyjścia do rekapitulacji kilku przykładów polskiej architektury ostatnich lat – w aspekcie przestrzeni publicznych i służby życiu publicznemu. Inspiracją są tu dokonania Jana Gehla, prezentowane także w ramach Międzynarodowych Biennale Architektury w Krakowie. Ostatnia część odnosi się do najnowszych wydarzeń pandemii COVID-19, które narzuciły surowe ograniczenia dla życia w przestrzeni publicznej. Powstają pytania o konsekwencje tego nieoczekiwanego rozwoju wydarzeń dla architektury jako sztuki kształtowania.

Słowa kluczowe: architektura, sztuka, przestrzeń publiczna, życie publiczne

Abstract

Architecture – The Art of Shaping Public Spaces in Poland, Yesterday and Today

Architecture and art: this is an archetypal issue, as architecture, as an applied art, is most likely the oldest and the most durable of all the arts. According to the classic sequence: *civis, civitas, civilitas*, architecture is an expression of civilisation, which takes place in cities whose essence is public life. Obviously, this life requires physical framework. Because a discussion of history and meaning of the art of shaping public space as such greatly exceeds the scope of this article, the authoress decided to treat the subject as a point of departure to an analysis of a few examples of Polish architecture

of the recent years, in respect of public spaces and their service to public life. The achievements of Jan Gehl, which were also presented during the International Biennale of Architecture in Krakow, became an inspiration here. The last part of the essay refers to the newest events related to the COVID-19 pandemic situation. Draconic limitations were imposed on life in public space, posing several questions regarding the consequences of this situation for architecture as the art of shaping public spaces.

Key words: architecture, art, public space, public life

Wprowadzenie

Jak wskazuje klasyczna sentencja *civis, civitas, civilitas* (obywatel, miasto, cywilizacja), życie publiczne obywateli jest esencją cywilizacji. W tym ujęciu cywilizacja istnieje w miastach i przez miasta. Absolutnie istotny temat przestrzeni publicznych świata antycznego i średniowiecznego, czyli źródeł urbanistyki Europy, jest doskonale zbadany i powszechnie znany architektom, zwłaszcza po przełomie postmodernizmu¹. Aspekt sztuki nie ulega kwestii, choćby z racji znajomości sławnych postulatów Camillo Sittego o zasadach artystycznych budowy miast². Zdaniem autorki artykułu, teoria architektury jest – przede wszystkim – debatą o fizycznych ramach życia prywatnego i publicznego³. Co oczywiste, w sztuce stosowanej, jaką jest architektura, teoria służy praktyce. Architektura buduje fizyczne ramy, stwarzając przestrzenne warunki dla życia publicznego. Pisze o tym niegdysiejszy prekursor, klasyk studiów życia publicznego, duński architekt prof. Jan Gehl. Był on pionierem humanizacji, przywracania miast – zdominowanych od połowy ubiegłego wieku przez samochód – ludziom.

W historii życie publiczne było podtrzymywane przez tradycję i doświadczenie. W rzeczy samej: miasta budowano w znacznym stopniu uznając życie w przestrzeni publicznej jako punkt wyjścia. Jednak od mniej więcej 1960 roku, w miastach zdominowanych przez samochody i gwałtownie się powiększających, profesja planistyczna nie miała ani doświadczenia, ani tradycji, do której mogłaby się odwoływać. Najpierw trzeba było opisać problemy miast bez życia, a potem – zebrać wiedzę o temacie. Pierwsze kroki były niedoskonałe i intuicyjne, aż wreszcie działania ulepszono – dzięki ciągłości i przeglądowi sytuacji. Teraz, po 50 latach, widzimy, że nie tylko stworzono obszerną bazę wiedzy, lecz także opracowano praktyczne metody i narzędzia, aby systematycznie używać polityki i planowania do zachęcania ludzi do używania przestrzeni publicznych⁴.

¹ L. Benevolo, *Miasto w dziejach Europy*, tłum. [z wł.] H. Cieśla, Krag–Oficyna Wydawnicza Volumen, Warszawa 1995; R. Krier, *Urban Space*, przedmowa C. Rowe, Academy Editions, London 1979.

² C. Sitte, *Der Städtebau nach seinen künstlerischen Grundsätzen*, 2. Aufl., Verlag von Carl Graeser, Wien 1889.

³ M.A. Urbańska, *Teoria i praktyka według Marty A. Urbańskiej*, „Architektura-Murator” 2020, nr 5, s. 73.

⁴ J. Gehl, *Jak studiować życie publiczne [How To Study Public Life]*, tłum. M.A. Urbańska, Narodowy Instytut Architektury i Urbanistyki, Warszawa [w druku], s. 171.

W świetle powyższych uwag, celem artykułu jest krótka rekapitulacja stanu przestrzeni publicznej jako ilustracji stanu cywilizacji i kultury, w tym kultury obywatelskiej. Poza tym, artykuł podejmuje próbę odpowiedzi na pytanie o konsekwencje nieoczekiwanego rozwoju wydarzeń – w związku z pandemią COVID-19 – dla architektury jako sztuki kształtowania, m.in. przestrzeni publicznych.

Nowe przestrzenie publiczne w Polsce – czy potwierdza się ich wartość?

Przykłady aranżowanych lub rewitalizowanych polskich przestrzeni publicznych, które zostaną omówione w dalszej części, nie są tak popularne, jak wielokrotnie opisywane (także w tym czasopiśmie) Centrum Dialogu Przełomy w Szczecinie, dzieło Roberta Koniecznego i KWK Promes, skorelowane ze sławną Filharmonią autorstwa Barozzi & Veiga przy udziale autorskim Jacka Lenarta i Studio A4⁵. Jak wiadomo, budynek ten jest zarówno oddziałem Muzeum Narodowego w Szczecinie, jak i stanowi przestrzeń publiczną na jego dachu. To przestrzeń o ciekawej, a przy tym wygodnej dla użytkowników konfiguracji⁶. Przykłady zaprezentowane w artykule były docenione także w ramach Międzynarodowego Biennale Architektury w Krakowie w roku 2015, bezpośrednio inspirowanego pracami Gehla, które odbywało się pod hasłem „Ludzki wymiar miejskich przestrzeni”. Autorem hasła i kuratorem wydarzenia był Romuald Loegler, a autorka artykułu była jednym z komisarzy Biennale, stąd dobra znajomość omawianych realizacji⁷.

Obecnie na przykłady aranżacji przestrzeni publicznych patrzymy z perspektywy czasu, a zwłaszcza z perspektywy świata epoki pandemii, o narzuconych fizycznych ograniczeniach, dotąd bezprecedensowych. Kryterium analizy przedstawionych w dalszej części publikacji realizacji, oprócz nagród Biennale, to: współczesność i mała skala lub niewielkie miasta, w których powstały. To jasne cechy wspólne, wartościowe z uwagi na budowanie przestrzeni życia obywatelskiego, czyli życia w przestrzeni publicznej, także w mniejszych ośrodkach. Stąd też wybrane przykłady prezentują zborny, adekwatny do tematu korpus dzieł. Autorka stawia tezę, że walory artystyczne i demokratyczny duch analizowanych realizacji sprawiają, że służą one dobrze życiu w przestrzeni publicznej. Poniższe uwagi stanowią próbę odpowiedzi na pytanie, czy potwierdziło się to w odbiorze publicznym od roku 2015.

⁵ M.A. Urbańska, *Eksperyment powściągliwości w brytyjskiej i polskiej architekturze najnowszej*, „Państwo i Społeczeństwo” 2017, nr 1, s. 115–124.

⁶ *Eadem, Najnowsze realizacje polskie w kontekście historycznym – ochrona wartości przez architekturę decorum*, [w:] *Dziedzictwo architektoniczne. W kręgu świata przyrodniczego i budowy miejskich*, red. E. Łużyńska, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2019, s. 22.

⁷ Manifest kuratora i regulamin MBA Kraków 2015 dostępny na stronie International Biennale of Architecture Kraków 2015, <http://www.mba2015.sarp.krakow.pl/> [dostęp: 20.05.2020].

„Polegiwacz”/„The Lounge-About” we Wrocławiu

Pierwszą omówioną realizacją, zauważoną i wyróżnioną na MBA Kraków 2015, jest „Polegiwacz”/„The Lounge-About” zaprojektowany przez biuro Sofft – Miłkołaj Smoleński (il. 1). Prezentowany jest tutaj z uwagi na inteligencję rozwiązania, prostotę i niski budżet, a także wysoką przydatność w przestrzeni publicznej. Ta celowa struktura służyła wypoczynkowi oraz pobytowi w przestrzeni publicznej i umieszczana była tymczasowo w różnych lokalizacjach we Wrocławiu w lecie 2014 roku. Charakter tego miejskiego mebla z surowej płyty wiórowej – przenośnego i łatwego do demontażu – porządkującego przestrzeń, był różny od kolejnych opisanych w artykule trwałych realizacji. Jednak jego miejski walor nie był przez to mniejszy – „Polegiwacz” służył miejscem do wypoczynku dla 708 osób w przyjemnych miejscach, także nad wodą. Wrocław, pięknie zlokalizowany nad Odrą, w tym na wyspach w jej nurcie, coraz bardziej to wykorzystuje. „Polegiwacz” znajdował się najpierw w parku obok Muzeum Architektury, w niegdysiejszym zakonie Bernardynów, a potem na zielonych brzegach Odry. Jego geometryczny, kanciasty kształt ze stopniami przypominający amfiteatr, z tylną ścianą jako oparciem, był wygodny dla siedzących. Surowa płyta wiórowa nawiązywała dobrze do zieleni i kojarzyła się ze swobodnym użytkowaniem i przebywaniem w przestrzeni publicznej, *ad hoc* – tymczasowym, lecz przyjemnym. Wielka popularność „Polegiwacza”, formy uniwersalnej przenoszonej z miejsca na miejsce (aż do fizycznego wyeksploatowania struktury), świadczy o jego wartości. To nieinwazyjne wpisanie w historyczny kontekst, w służbie publicznej rekreacji.

Targ w Mszanie Dolnej

Nowy targ w Mszanie Dolnej, malowniczym miasteczku w Małopolsce, u stóp Beskidu Wyspowego, blisko Gorców, stał się znakomitym i bardzo uznanym (także w ramach MBA Kraków 2015)⁸ przykładem reinterpretacji odwiecznego typu przestrzeni publicznej (il. 2). Jak piszą autorzy projektu, architekci Marcin Brataniec, Urszula Forczek-Brataniec i Maciej Gozdecki z eM4. Pracownia Architektury Brataniec, jego idea to „Targowisko jako plac publiczny atrakcyjny również poza dniami targowymi”⁹. Realizacja z lat 2012/2013 dowiodła, że także w małych ośrodkach, jakim jest Mszana Dolna (w 2016 roku blisko

⁸ Projekt otrzymał kolejne nagrody i nominacje, były to: Nagroda im. Stanisława Witkiewicza 2014 – wyróżnienie; European Union Prize For Contemporary Architecture – Mies Van Der Rohe Award 2015 – nominacja; Życie w Architekturze 2015 – finalistą; Konkurs TUP 2015 – nagroda główna; Konkurs TUP/Ams – nagroda 25-lecia transformacji; Międzynarodowe Biennale Architektury w Krakowie 2015 – nagroda specjalna Izby Architektów; „Małopolska Architektura Współczesna” 2015 – wystawa.

⁹ eM4. Pracownia architektury. Brataniec, Plac Targowy, Mszana Dolna, <http://www.em4.pl/index.php/?urbanistyka/plac-targowy-mszana-dolna/> [dostęp: 15.05.2020].

autor i realizator:
Mikołaj Smoleński sopro, Wrocław, PL
 kierownik zespołu: ARCHI-ROD / ARCHI-ROD kierownik:
 Michał Buda, Muzem architektury, Wrocław, PL

Trudno przesłonić znaczenie czynności jaką jest leżenie. Latający przez jedną trzecią życia kłopot: lub odpoczywając, chce uniknąć czynności sprzątajac i poglądy polityczne. Leżenie to postać najbardziej sprzyjająca rozmyśleniom i gromieniu informacji charakteru, może też sprzyjać integracji. Nie mniej jednak leżenie w miejscach nadejść do czynności najbardziej kempingowych i niepokojących. Dwastrzykrotny wiek przed nim dekretami i biurokracją. Amuletami oraz kapturami. Amuletami i zabiegami na moich parkowych murawach. W miastach Strakach i w instalacjach najbardziej się do leżenia – ławki jako miejsce przeznaczono do siedzenia zupełnie nie są dostosowane do potrzeb turystów. Czaszki i słonki to nieprzyjemny element szorstki polityki urbanistycznej, materialnej, nie pod postacią (w „architekturze defektywnej”) im bogatsza i bardziej znacząca stają się miasta, oraz im większe w nich kontrasty społeczne, tym większa potrzeba aby przetrwać i widzieć wszystko co jest poza ich sąsiedztwem i depandancje.
 „Polegiwacz” to instalacja, której założeniem było odległościowanie z czynności leżenia w kontekście miastem. Forma obiektu powstała realizowana tu na kilka sposobów. Najbardziej, czepo dzieci, mogą się bawić na terenie hamaku w którym rzyg konstrukcji (sierpnia z 2014), umożliwia i ludzi w średnim wieku mogą się swobodnie rozciągnąć, lub położyć na sportowych podkładkach. Samotnie doświadczenie są tradycyjne ławki. Skład podłoża i sposób powstania nie przynosi się z nogami do góry co przynosi ulgę nie w okresie letnim. Dzięki temu Polegiwacz służy reprezentacji samej widowni, parkowi taneczny plac, jakas, słoń czy nawet scenariusz do filmowej klubowej. Semał popularności zainicjowała w dużym miastu polska i funkcja może kwasiem oraz system imprez. Po inauguracji w sierpniu 2014, kiedy funkcjonował w ramach cyklu wrocławskiego architektury i sztuki organizowanego przez Muzeum architektury, i innych impreznych na sezon lato 2015. Polegiwacz został odwołany z powodu: kims przemilczani i sprzątał się w komercyjnych warunkach jako element Cafe Plaka przy klubach Zasteryzkiej, kolo 200.

POLEGIWACZ / THE LOUNGEABOUT lato/summer 2014 Wrocław /Park Stowackiego /Muzeum Architektury /Cafe Stuczki

Il. 1. „Polegiwacz”/„Lounge-About”, arch. Sofft – Mikołaj Smoleński. Źródło: archiwum MBA Kraków 2015.

8 tys. mieszkańców)¹⁰, powstawać może bardzo dobra architektura przestrzeni publicznej.

Plac zlokalizowany nad rzeką Mszanką, dopływem Raby, powstał w ramach projektu Ministerstwa Rolnictwa „Mój Rynek”. Precyzyjne wytyczne gminy oparte były o plan jej rewitalizacji, opracowany także przez biuro eM4. Zakładały one użycie w architekturze ugruntowanych historycznie, tradycyjnych elementów regionalnych – motywu parzenic, a także wykorzystanie miejscowej kostki brukowej. Nawierzchnię urozmaicono płytami piaskowca oraz wprowadzono liczne, indywidualnie projektowane elementy małej architektury z użyciem drewna i metalu. Jednak najbardziej definiują architekturę udane przekrycia szeregów straganów. Wprowadzono zintegrowane dachy w formie stalowych tarzownic podbitych drewnem, których trójkątna geometria nawiązuje do tradycji architektury regionalnej, lecz jej nie imituje. Sztuka rozwiązania placu dobrze służy społeczności Mszany i górskiej okolicy, w powszechnej opinii stanowiąc wręcz powód do dumy – z powodu estetyki i użyteczności przyjętych rozwiązań.

Il. 2. Plac Targowy w Mszanie, arch. eM4. Pracownia Architektury Brataniec. Źródło: z archiwum architektów.

¹⁰ Główny Urząd Statystyczny, *Ludność. Stan i struktura oraz ruch naturalny w przekroju terytorialnym (stan w dniu 31.12.2016 r.) – tablice*, tablica 18: *Ludność według wieku, płci i gmin w województwie małopolskim w 2016 r.; stan w dniu 31 XII*, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/ludnosc/ludnosc-stand-i-struktura-oraz-ruch-naturalny-w-przekroju-terytorialnym-stand-w-dniu-31-12-2016-r-,6,21.html> [dostęp: 16.08.2020].

Rewitalizacja centrum Gorlic

Kolejna realizacja autorstwa zespołu eM4. Pracownia Architektury Brataniec została również wyróżniona podczas MBA Kraków 2015, z uwagi na jej sukces w rewitalizacji przestrzeni dla mieszkańców Gorlic (il. 3). Projekt był wielokrotnie nagradzany¹¹, lecz z racji regionalnego znaczenia Gorlic, miasta poniżej 28 tys. mieszkańców¹², pozostaje nadal niezbyt znany w skali krajowej.

Historyczny rynek o wymiarach 90x95 m jest obszerny; miasto zostało założone z dużym gestem przez Dersława Karwacjana, bankiera i stolnika sandomierskiego i było lokowane przez Kazimierza Wielkiego w roku 1354 na prawie polskim. Gorlice, usytuowane u stóp Beskidu Niskiego, mają ciekawą topografię, a sam rynek posiada spadek z wystawą w stronę południową. Utraciwszy tradycyjną funkcję handlową, pozostawał bez życia, głównie jako parking. Korzystając z europejskich funduszy spójnościowych w latach 2004–2013, samorząd Gorlic zdecydował się w 2010 roku na odnowę fizycznych ram Starego Miasta. Według architektów, idea projektu to „Scalenie i uczynienie gorlickiej Starówki; przywrócenie logiki dawnej struktury urbanistycznej; podkreślenie istniejących atutów przestrzennych i wprowadzenie nowych form zespalających całość”¹³. Zmieniono nieco geometrię rynku (spadek), lokując pawilon usługowo-informacyjny w jego górnej części i stopnie wzdłuż dłuższego boku, zachęcające do pobytu i relaksu. Pozostawiono istniejące drzewa, otaczając je ławkami, oraz zainstalowano fontannę i miejskie meble. Posadzkę pokryto dużymi, wygodnymi dla pieszych płytami, a ruch samochodowy zreorganizowano. Przestrzeń ukończona w 2013 roku, jest wykorzystywana jako miejsce różnych wydarzeń publicznych: miejskich, rekreacyjnych oraz kościelnych. W opinii mieszkańców przywraca rangę ich historycznemu miastu, z którym są ogromnie związani.

Komfortowe formy życia publicznego

Jak wykazano, analizowane realizacje powstałe około roku 2015 w historycznym kontekście, były i są bardzo wartościowe dla miejsc i ich społeczności. Są także wartościowe artystycznie, jako przykłady sztuki przestrzeni publicznej. Poza, jak wspomniano, lokalizacjami w miejscach niezbyt spektakularnych – lecz absolut-

¹¹ Projekt otrzymał liczne nagrody i nominacje: Życie w architekturze (pod patronatem Prezydenta RP): najlepsza przestrzeń publiczna 2013–2014 – nagroda główna; European Prize for Urban Public Space 2014 – nominacja; „Contemporary landscape architecture in Visegrad countries” 2013 – wystawa; Konkurs TUP na najlepiej zagospodarowaną przestrzeń publiczną w Polsce 2015 – nagroda główna; wystawa „Małopolska architektura współczesna 2015” towarzysząca Międzynarodowemu Biennale Architektury w Krakowie 2015 – wyróżnienie honorowe.

¹² W roku 2016 było to dokładnie 27 903 mieszkańców, dane za: Polska w liczbach, Gorlice w liczbach, <https://www.polskawliczbach.pl/Gorlice> [dostęp: 20.05.2020].

¹³ eM4. Pracownia architektury. Brataniec, Rewitalizacja Starówki miasta Gorlice, <http://www.em4.pl/index.php/?urbanistyka/rewitalizacja-starowki-miasta-gorlice/> [dostęp: 15.05.2020].

nie, jak wszystkie w demokratycznym społeczeństwie, zasługujących na wysoką jakość przestrzeni – łączy je bezpretensjonalny język architektury. Ujmując rzecz w kategoriach dyskutowanych przez Krzysztofa Ingardena (za Kennethem Framptonem), można by nazwać go krytycznym regionalizmem, który nie jest zdefiniowanym formalnie stylem, a raczej kontekstualnym podejściem projektowym¹⁴. W tym języku wyrażono nie reprezentacyjne przestrzenie centralne wielkich miast lub heroiczne w skali i kompozycji nowe założenia, lecz projekty zdecydowanie związane z komfortowym życiem publicznym społeczności. W dobrze adaptowanej, tradycyjnej przestrzeni, jak nadbrzeża czy place miejskie, życie publiczne przybrało nowe formy. Jak trafnie pisze Gehl

[...] więcej czasu wolnego, większe zasoby i zmiany w społeczeństwie stopniowo stworzyły «nowe życie miejskie», gdzie znaczna część tego, co dzieje się w mieście, bierze się z aktywności rekreacyjnych i kulturalnych. Podczas gdy dwa lub trzy pokolenia temu, czynności konieczne, zorientowane na cel, dominowały na scenie miasta, dziś szczyty się ono o wiele szerszym spektrum ludzkich aktywności. Z początkiem XX wieku, rekreacyjne życie miejskie stało się osią użytkowania przestrzeni publicznej¹⁵.

Wszystkie trzy opisane wyżej projekty pozwalają rozwijać się kulturalnemu i „rekreacyjnemu życiu miejskiemu”. Potwierdzają zatem elementarne znaczenie architektury jako sztuki kształtowania przestrzeni publicznych, jak i swoją wielką przydatność.

Nowa istota problemu

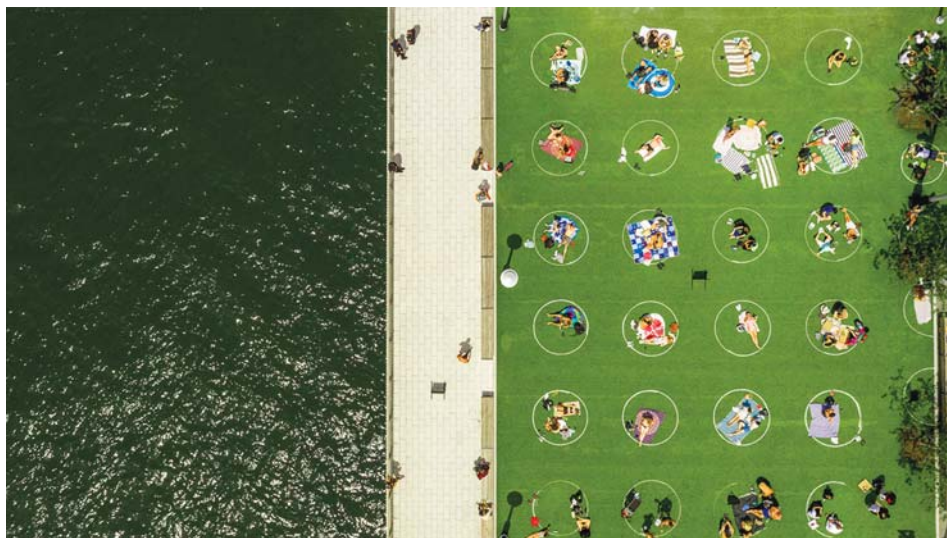
Gdyby nie dramatyczny rozwój sytuacji w Europie i na świecie od zimy 2019/2020, można by zakończyć rozważania, licząc na dalszy pomyślny rozwój przestrzeni publicznych i życia publicznego, czyli na rozwój cywilizacji, której istotą są aspekty: fizyczny i społeczny. Lecz to do niedawna banalne stwierdzenie, jak wspomniano, nabrało ostatnio zdumiewającego wymiaru wraz z zaniemnięciem życia publicznego w fizycznej przestrzeni. Stało się tak z powodu wprowadzonego w większości krajów Europy i Ameryki *lockdownu* – zamknięcia życia publicznego w połowie marca 2020 roku z uwagi na chorobę COVID-19. Mimo stopniowego łagodzenia obostrzeń, szereg miesięcy izolacji społecznej i konieczności utrzymywania fizycznego dystansu od współobywateli, z pewnością wpłyną na stan architektury i przestrzeni publicznej. Nagle opustoszała fizyczna przestrzeń publiczna stała się osią bezprecedensowego problemu: jak odbudować życie publiczne i gospodarcze w materialnej, nie jedynie wirtualnej przestrzeni?

¹⁴ K. Ingarden, *Jakimi mówimy językami? Próba klasyfikacji architektury Drugiej i Trzeciej Rzeczypospolitej / What languages do we speak? An attempt at a classification of the Architecture of the Second and Third Polish Republic*, tłum. M.A. Urbańska, Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, Kraków 2017, s. 79.

¹⁵ J. Gehl, *op. cit.*, s. 168.

Jak jednocześnie zapewnić dystans i higienę? Czy utrzymując, dla bezpieczeństwa zdrowotnego w czasie pandemii, zamknięcie i ograniczając poruszanie się w przestrzeniach publicznych pod rygorem kar? Czyli, parafrazując Gehla, systematycznie używając polityki i planowania do zniechęcania ludzi do użytkowania przestrzeni publicznych¹⁶?

Wkraczamy tu na zupełną *terra incognita*. Czy grozi nam powrót do pustych, niczyich terenów „wspólnych”, preferowanych przez modernistyczną urbanistykę spod znaku Karty Ateńskiej i upadek życia publicznego w klasycznym sensie życia miejskiego, opartego na intensywnym wykorzystaniu publicznej przestrzeni? Pojawiające się przykłady fizycznych ograniczeń w przestrzeni, nawet już częściowo administracyjnie „otwartej”, jak np. wyznaczone kredą kołowe pola dla opalających się w Domino Park w Brooklynie, w przepisowych odległościach co 6 stóp, mogą być tu pewną podpowiedzią (il. 4). Co ciekawe, władze parku nazwały to działanie „strategiczną urbanistyką za pomocą kredy”, ironicznie używając tego terminu¹⁷.

Il. 4. Domino Park na Brooklynie w maju 2020 roku. Fot. Marcella Winograd dla Domino Park. Źródło: B. Cogley, *White circles promote social distancing on Domino Park grass in New York City*, „Dezeen”, 20.05.2020, <https://www.dezeen.com/2020/05/20/social-distancing-circles-domino-park-> [dostęp: 20.05.2020].

¹⁶ Por. *Refleksja*, [w:] *ibidem*, s. 171

¹⁷ B. Cogley, *White circles promote social distancing on Domino Park grass in New York City*, „Dezeen”, 20.05.2020, <https://www.dezeen.com/2020/05/20/social-distancing-circles-domino-park-brooklyn> [dostęp: 20.05.2020].

Podsumowanie

Hashim Sarkis, uznany architekt, kurator tegorocznego Biennale w Wenecji, sprowadzonego ostatnio tylko do przestrzeni wirtualnej, a fizycznie planowanego na 2021 rok¹⁸, stwierdził już w lipcu 2019 roku:

Potrzebujemy nowej umowy przestrzennej. W obliczu pogłębiających się podziałów politycznych i rosnących nierówności społecznych, wzywamy architektów do wyobrażenia sobie przestrzeni, w których możemy żyć razem w poczuciu swobody i wzajemnej życzliwości: razem jako istoty ludzkie, które pomimo rosnącej indywidualizacji pragną łączności ze sobą i innymi gatunkami w świecie cyfrowym i realnym¹⁹.

Jak zatem w epoce post-COVID zapewnić tę nową umowę przestrzenną, a nawet umowę społeczną, w fizycznej przestrzeni publicznej? Czy odpowiedzią może być rozgęszczenie przez intensywną rewitalizację terenów niewykorzystanych, opuszczonych z powodu deindustrializacji czy katastrof – terenów zwanych w urbanistyce *terrain vague*? Takie rozwiązanie postulowały już w 2019 roku – niezależnie od pandemii – zwyciężczynie konkursu Fundacji im. Stefana Kuryłowicza TEORIA (dla młodych architektów), autorki pracy pod tytułem *Terrain vague w Polsce. Nieoczywisty potencjał terenów*²⁰. Taki trend widać też w przyznanych w 2018 roku prestiżowych nagrodach The European Prize for Urban Public Space²¹. Nagroda przyznawana co dwa lata w Barcelonie, „mieście odzyskanym”, które od lat 80. XX wieku brawurowo przywraca pieszym przestrzenie publiczne²², ma wielkie znaczenie. Ostatnio w finale znalazły się np.: rewitalizacja przez tymczasowe działania krajobrazowe terenów nad rzeką Arno, nieużywanych od czasu katastrofalnej powodzi we Florencji w 1966 roku²³; udostępnienie nadbrzeża Morza Jońskiego w Himarë w Albanii, przez zastąpienie muru oporowego przy nadmorskiej szosie tarasami z piniami i plażą²⁴; Alameda

¹⁸ Por. T. Ravenscroft, *Venice Architecture Biennale to go ahead despite coronavirus outbreak*, „Dezeen”, 27.02.2020, <https://www.dezeen.com/2020/02/27/venice-architecture-biennale-launch-coronavirus> [dostęp: 23.05.2020].

¹⁹ M. Erman, *How Will We Live Together?: Hashim Sarkis on the Venice Biennale 2020*, ArchDaily, 17.07.2019, <https://www.archdaily.com/921217/how-will-we-live-together-hashim-sarkis-on-the-biennale-architettura-2020> [dostęp: 20.05.2020, tłum. M.A.U.].

²⁰ M. Neumann, Z. Zuchowicz, *Terrain vague w Polsce. Nieoczywisty potencjał terenów porzuconych / Terrain vague in Poland: the unobvious potential of abandoned areas*, tłum. na jęz. ang. N. Espino, Fundacja im. Stefana Kuryłowicza, Warszawa [cop. 2019]. Autorka artykułu była jednym z jurorów konkursu, entuzjastycznie oceniając nagrodzoną pracę.

²¹ W edycji w 2016 roku zwyciężyło *ex aequo* wspomniane wcześniej Centrum Dialogu Przełomy w Szczecinie; w 2014 roku nominację otrzymała rewitalizacja historycznego centrum w Gorlicach autorstwa em4. Pracownia architektury. Brataniec.

²² J. Gehl, *op. cit.*, s. 65.

²³ T. Navas, *Third Garden*, Public Space, <https://www.publicspace.org/works/-/project/k253-third-garden> [dostęp: 23.05.2020].

²⁴ *Eadem*, *Renovation of the Himarë Waterfront*, Public Space, <https://www.publicspace.org/works/-/project/k195-waterfront> [dostęp: 23.05.2020].

Manuel Ricardo Espírito Santo – realizacja jednej z 30 nowych przestrzeni publicznych w Lizbonie. Była to rewitalizacja dawnego terenu rolniczego opuszczonego z powodu konstrukcji wiaduktów i węzła autostrady²⁵.

Autorka artykułu jest zdania, że, zgodnie ze znaną maksymą Goethego, mistrza poznaje się w warunkach ograniczenia²⁶. Zatem zgadza się z sugestią laureatek konkursu TEORIA²⁷, jak i z tendencją nagradzaną w Barcelonie. Powinniśmy zwrócić się w stronę sztuki wykorzystywania zaniedbanych, marnowanych do tej pory terenów tam, gdzie jeszcze one są. Może to zapewnić lepsze i – co teraz kluczowe – fizycznie większe przestrzenie publiczne. *Ars longa, vita breve* lecz czas po obecnej pandemii z pewnością musi przynieść nowe rozwiązania. Wydaje się, że droga wiedzie właśnie przez wykorzystanie potencjału terenów istniejących w ramach administracyjnych granic miast i gmin w celu zapewnienia zdrowszej przestrzeni. Wypełnić ją może sztuka architektury.

Bibliografia

- Benevolo L., *Miasto w dziejach Europy*, tłum. [z wł.] H. Cieśla, Krag–Oficyna Wydawnicza Volumen, Warszawa 1995.
- Cogley B., *White circles promote social distancing on Domino Park grass in New York City*, „Dezeen”, 20.05.2020, <https://www.dezeen.com/2020/05/20/social-distancing-circles-domino-park-brooklyn/> [dostęp: 20.05.2020].
- eM4. Pracownia architektury. Brataniec, Plac Targowy, Mszana Dolna, <http://www.em4.pl/index.php/?urbanistyka/plac-targowy-mszana-dolna/> [dostęp: 20.05.2020].
- eM4. Pracownia architektury. Brataniec, Rewitalizacja Starówki miasta Gorlice, <http://www.em4.pl/index.php/?urbanistyka/rewitalizacja-starowki-miasta-gorlice/> [dostęp: 15.05.2020].
- Erman M., *How Will We Live Together?: Hashim Sarkis on the Venice Biennale 2020*, ArchDaily, 17.07.2019, <https://www.archdaily.com/921217/how-will-we-live-together-hashim-sarkis-on-the-biennale-architettura-2020> [dostęp: 20.05.2020].
- Form Follows Freedom. Architektura dla kultury w Polsce 2000+*, red. J. Purchla, J. Sepioł, [tłum. z jęz. ang. tekstu J. Rykwerta M. Duda-Gryc], MCK, Kraków 2015.
- Gehl J., *Jak studiować życie publiczne [How To Study Public Life]*, tłum. M.A. Urbańska, Narodowy Instytut Architektury i Urbanistyki, Warszawa [w druku].
- Gehl J., *Życie między budynkami: użytkowanie przestrzeni publicznych*, tłum. M.A. Urbańska, Wydawnictwo RAM, Kraków 2009.

²⁵ *Eadem, Rehabilitation of the Alameda Manuel Ricardo Espirito Santo*, Public Space, <https://www.publicspace.org/works/-/project/k100-alameda-manuel-ricardo-espirito-santo-improvements>; por. Public Space, The Prize. Edition 2018. Results, <https://www.publicspace.org/the-prize/-/edition/2018/results> [dostęp: 23.05.2020].

²⁶ „Wer Großes will, muß sich zusammenraffen; In der Beschränkung zeigt sich erst der Meister, Und das Gesetz nur kann uns Freiheit geben” [„Kto dąży do wielkości, powinien się zebrać w sobie; mistrza poznaje się dopiero w ograniczeniu, a wolność może dać nam tylko prawo”, tłum. M.A. Urbańska], J.W. Goethe, *Natur und Kunst*, 1800, <https://www.deutschlandfunk.de/unterrichtsmaterial-fur-lyrix-im-oktober-2012.media.c5fc1da740ecaec8dc7ac46235a7b090.pdf> [dostęp: 23.05.2020].

²⁷ M. Neumann, Z. Zuchowicz, *op. cit.*

- Główny Urząd Statystyczny, *Ludność. Stan i struktura oraz ruch naturalny w przekroju terytorialnym (stan w dniu 31.12.2016 r.) – tablice*, tablica 18: *Ludność według wieku, płci i gmin w województwie małopolskim w 2016 r.; stan w dniu 31 XII*, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/ludnosc/ludnosc-stan-i-struktura-oraz-ruch-naturalny-w-przekroju-terytorialnym-stand-w-dniu-31-12-2016-r-6,21.html> [dostęp: 16.08.2020].
- Goethe J.W., *Natur und Kunst*, 1800, <https://www.deutschlandfunk.de/unterrichtsmaterial-fur-lyrix-im-oktober-2012.media.c5fc1da740ecaec8dc7ac46235a7b090.pdf> [dostęp: 23.05.2020].
- Ingarden K., *Jakimi mówimy językami? Próba klasyfikacji architektury Drugiej i Trzeciej Rzeczypospolitej / What Languages do we Speak? An Attempt at a Classification of the Architecture of the Second and Third Polish Republic*, tłum. M.A. Urbańska, Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, Kraków 2017.
- International Biennale of Architecture Kraków 2015, <http://www.mba2015.sarp.krakow.pl/> [dostęp: 23.05.2020].
- Krier R., *Urban Space*, przedmowa C. Rowe, Academy Editions, London 1979.
- Międzynarodowe Biennale Architektury Kraków 2015: Ludzki wymiar miejskich przestrzeni* [katalog wystawy] / *International Biennale of Architecture Kraków 2015: Human dimension of urban space*, red. B. Lisowski, M.A. Urbańska, D. Jaźwiecka, tłum. M.A. Urbańska, A.M. Mazur, J. Juruś, Stowarzyszenie Architektów Polskich. Oddział Kraków, Kraków 2015.
- Navas T., *Rehabilitation of the Alameda Manuel Ricardo Espirito Santo*, Public Space, <https://www.publicspace.org/works/-/project/k100-alameda-manuel-ricardo-espirito-santo-improvements> [dostęp: 23.05.2020].
- Navas T., *Renovation of the Himarë Waterfront*, Public Space, <https://www.publicspace.org/works/-/project/k195-waterfront> [dostęp: 23.05.2020].
- Navas T., *Third Garden*, Public Space, <https://www.publicspace.org/works/-/project/k253-third-garden> [dostęp: 23 05 2020].
- Neumann M., Zuchowicz Z., *Terrain vague w Polsce. Nieoczywisty potencjał terenów porzuconych / Terrain vague in Poland: the unobvious potential of abandoned areas*, tłum. na jęz. ang. N. Espino, Fundacja im. Stefana Kuryłowicza, Warszawa [cop. 2019].
- Polska w liczbach, Gorlice w liczbach, <https://www.polskawliczbach.pl/Gorlice> [dostęp: 20.05.2020].
- Public Space, The Prize. Edition 2018. Results, <https://www.publicspace.org/the-prize/-/edition/2018/results> [dostęp: 23.05.2020].
- Ravenscroft T., *Venice Architecture Biennale to go ahead despite coronavirus outbreak*, „Dezeen”, 27.02.2020, <https://www.dezeen.com/2020/02/27/venice-architecture-biennale-launch-coronavirus/> [dostęp: 23.05.2020].
- Sitte C., *Der Städtebau nach seinen künstlerischen Grundsätzen*, 2. Aufl., Verlag von Carl Graeser, Wien 1889.
- Urbańska M.A., *Eksperyment powściągliwości w brytyjskiej i polskiej architekturze najnowszej*, „Państwo i Społeczeństwo” 2017, nr 1.
- Urbańska M.A., *Najnowsze realizacje polskie w kontekście historycznym – ochrona wartości przez architekturę decorum*, [w:] *Dziedzictwo architektoniczne. W kręgu*

świata przyrodniczego i budowli miejskich, red. E. Łużyniecka, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2019.

Urbańska M.A., *Teoria i praktyka według Marty A. Urbańskiej*, „Architektura-Murator” 2020, nr 5.